

Eroului dela Cireșoaia : I. Grămadă

— 20 ani dela moartea sa —

Omagiu prietenesc și camaraderesc

de

Prof. univ. D. MARMELIUC și Prof. univ. I. ANDRIEȘESCU

1886—1917

— 1936 —

COLECȚIA REVISTEI „JUNIMEA LITERARĂ”, CERNĂUȚI

20270

www.dacoromanica.ro

EROULUI DELA CIREȘOAIA

OMAGIU PRIETENESC
ȘI CAMARADERESC

DOUĂ CONFERINȚE

ȚINUTE DE

Prof. univ. D. MARMELIUC și Prof. univ. I. ANDRIEȘESCU

— 1936 —

COLECȚIA REVISTEI „JUNIMEA LITERARĂ“, CERNĂUȚI

20270

www.dacoromanica.ro

ION GRĂMADĂ SCRITORUL ȘI LUPTĂTORUL¹⁾

DE

D. MARMELIUC

Vrednica și meritoasa societate academică „Junimea” mi-a cerut o conferință din literatura bucovineană pentru acest ciclu de conferințe al ei.

Ce era mai firesc pentru mine decât să aleg pentru acest scop o figură, care a avut atât de strânse legături cu „Junimea”, care a muncit în sânul ei și pentru sporirea prestigiului ei, care, cu sufletul format în ea, s'a avântat la luptă eroică și la moarte de tranșee pentru idealul, care a sbuciumat sufletul atâtor generații și a avut să fie plinit de generația eroului dela Cireșoia, Ion Grămadă?

Ce era mai firesc decât să mă gândesc la același Ion Grămadă, care a fost ani de-a rândul colegul meu de liceu, cu care am cetit împreună cărți, reviste și ziare, aduse noaptea în sac peste apa Sucevii; care mi-a fost apoi tovarăș de studii și de locuință la Viena, iar mai târziu, în Septembrie 1913, coleg, profesor la fostul Liceu III de stat din Cernăuți, astăzi Liceul „Aron Pumnul”; cu care am trăit apoi la București zilele înfrigurate ale refugiului și sbuciumul sufletesc din timpul neutralității românești; cu care am făcut împreună, pentru a doua oară în viață, școala militară din Botoșani, vestita școală militară cu ger cumplit, cu foame și cu priveliștea sutelor de cadavre românești, înțepenite de tifos exantematic pe la porțile spitalelor din Botoșani, neîncipătoare pentru atâția ostași secerați de groasnicul flagel; care avântându-se la un contra-atac pe dealul Cireșoarei din jud. Bacău, a fost secerat de mitralierele germane.

O viață de continuă luptă, de continuu neastâmpăr, de continuu efort spre creație, a fost viața acestui rar exemplar de om.

Încă prin liceu, prin cl. V-a și a VI-a, fiul lui Costan al lui

¹⁾ Conferință ținută în Aula Universității, Vineri 27 Martie 1936.

Nițucă Grămadă din Zaharești, se caracteriza printre noi, ca un tânăr aparte: de o senzualitate excesivă, asociată cu o sensibilitate ce dădea de multe ori în violență bruscă. Cetia mult și povestia frumos. Ochii săi mari și negri i se umpleau de fulgere, de câte ori vorbea despre soarta Românilor din Bucovina, de câte ori povestea scene din tragedia poporului românesc de pretutindeni. Preocupările sale literare l-au îndemnat de timpuriu să scrie. Încă în cl. VI-a Grămadă publică schițe și novele în „Junimea literară“ din Cernăuți și în „Lucefărul“ din Budapesta, concurând cu schița „În ajunul despărțirii“ la premiul „Lucefărului“, iar cu schița „In Abbiategrazzo“ luând premiul „Junimii literare“ din 1905.

Cetind cu plăcere din scriitorii ruși și cei nordici, bine înțeles după traduceri germane, el nu a lăsat câteva traduceri nimerite din B. Bjornson, Korolenko, Vaillant etc. Iar predilecția sa pentru studiul istoriei, pe care l-a înbrățișat apoi cu atâta pasiune în anii săi de universitate, l-a făcut să scrie, pe înțelesul poporului, schițe istorice, pe care le-a publicat în diferite reviste și publicațiuni periodice, cum au fost „Viața Românească“ dela Iași, „Neamul românesc literar“, „Junimea literară“, „Călimdarii poporului bucovinean“ ș. a.

Ieșit de pe băncile liceului din Suceava, el a intrat imediat în societatea „Junimea“. Vacanța a petrecut-o în comuna sa natală Zaharești, în casa părintească, plină de lăicere, cu miros de busuioc și de sulfină, cetind și pregătindu-se pentru viața de student. Ne-am vizitat adeseori, comuna mea natală Liteni fiind la o depărtare de numai $1\frac{1}{2}$ oră de Zaharești. Și adeseori ne-a surprins noaptea în comuna celuialalt, discutând atâtea probleme ce frământau sufletul nostru plin de avânturi. Iubia fărănimea cu pasiunea omului, pornit să se sacrifice pentru ea. O iubia și căuta s'o cunoască tot mai mult, deși adeseori îndura mici amărăciuni.

Voiu povesti una din ele.

Intr'o Duminică din August 1906 Ion Grămadă aranjează o mare petrecere poporană în comuna sa natală. Invită personal și prin scrisori pe toți intelectualii din comunele învecinate, aduce un taraf bun de lăutari, pregătește tot ce putea contribui la o bună reușită a serbării.

Pela orele 3 după amiazi locul viran din preajma casei parohiale din Zaharești era plină de lume fărănească și de intelectuali: proești și învățători cu familiile lor, studenți, elevi de liceu etc.

Trebuia deschisă hora. Convenirăm să deschidem o horă mare cu țărani și intelectuali la un loc. Și se încinse o horă frumoasă ca în povești, în decursul căreia flăcăii zaharișteni au fost foarte cumiși. După horă i-am făcut lui Grămadă propunerea, ca așezând taraful de lăutari la mijloc, să lăsăm pe flăcăi să joace cu fetele lor deoparte, iar de cealaltă parte să aranjăm dans pentru intelectuali.

Se înfuriă. „Cum? Ne purtăm ca ciocoi? Ce, ni miroase opinca? — Nu“, îi replicai eu, „dar flăcăii chiuie în horă și câteodată chiuiturile lor sunt pipărate și supără urechea fetelor de intelectuali“.

— „Las' că am vorbit eu cu flăcăii noștri. Nu mă dau ei de rușine.“

Taraful începu se cânte tocmai un joc popular, pe care-l cunoșteam și noi, și hai cu toții la dans. Muzica trecu apoi la o horă legănată, și iarăși ne respirăm într'o horă mare și frumoasă, deși era mai mare dragul.

Deodată însă un hâtru de flăcău din apropierea lui Ion Grămadă dădu drumul unei chiuituri. Cu mișcări fulgerătoare, doamnele și domnișoarele o sbughiră peste pârleaz, în grădina casei parohiale, iar Ion Grămadă se retrase înverșunat acasă.

Cu mare trudă am putut să-l readuc la petrecere. Dar tot timpul a stat posomorit.

Ion Grămadă iubia prea mult pe țăran. Îl ținea, cu mici excepții, om de cuvânt, muncitor, isteț, evlavios și bun la suflet. Această iubire aproape mistică pentru păstrătorul de veacuri al tradițiilor noastre se deslușește din fiecare schiță și nuvelă a sa. Chiar acolo, unde descrie un tip mai rar, cum e Mihalache Trăsnea, care „era el ce era rău badea Mihalache, dar când se mânia, era în stare și să ucidă tot ce-i venia înainte“, la urmă biruie totuși calitățile primitive ale sufletului țăranesc. Mihalache Trăsnea regretă întreaga sa viață actul de violență, întrebuițat față de fiul său George. Când nu-l vede nimeni, Mihalache „care-i păstra hainele și lucrurile, rămase dela el, sub lăcată, mergea câteodată peascuns în cămară să le vadă și ieșia totdeauna cu ochii roși“. Biruise bunătatea și iubirea în sufletul lui Mihalache Trăsnea, care după 15 ani își aduce băiatul îndărăt acasă.

Strâns legată de viața țăranului este natura, căreia Ion Grămadă îi ridică pretutindeni, unde numai poate, imnuri de slavă prin

descrieri măestre, dintre cari unele pot rivaliza, deși concepute în tinerețe, cu peisagiile lui Mihail Sadoveanu și altor scriitori mari.

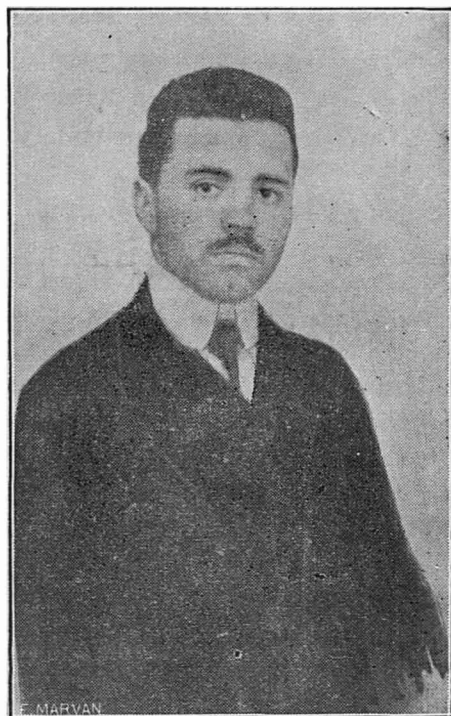
Ascultați una din aceste descrieri : „Însângerat scapătă soarele după munții acoperiți cu omăt, ale căror creștete scânteie în lumina asfințitului, de par aprinse, și însângerat pare și Someșul ce vâjâe asurzitor pe scocurile morilor de apă. Aerul de sară e răcoros, curat, și pe toată valea se împânzesc umbre ce curg dinspre munți și înhobotează țarinele arse și îngălbenite de suflarea toamnei. În zare ard focuri vioaie, prin apropiere vitele culcate rumegă lângă care, clingăte de clopoșei și sunete legănate de tălângi picură din vreme 'n vreme în liniștea sfântă a serii : se urcă oile la stână. Într'un loc al râului, unde malul nu e pripuriu, adapă baefandrii și flăcăii vitele. Un băetan cu traista de-a șoldu și răzimat în bătă se uită gânditor pe cursal apei la vale, ca și cum ar asculta ceva“ etc. (*In ajunul despărțirii*, colecția C. Loghin). Sau altă descriere dela sfârșitul aceleiaș schițe : „Și era o tăcere așa de mare, sfântă : dormiau și apele și vântul, iar copacii stăteau drepți, încremeniți în pulberea razelor de lună. În vale, pe Someș au amuțit morile, liniștea e stăpână peste toate, numai în răstimpuri, când și când, o boare pribeagă face frunzele să foșnească domol, sau cornul străjerilor frâmbiță încetșor în depărtatele capete ale satului. Așa de sfios și tremurător răsună buciumul în această liniște dumnezească, ca o rugăciune a nopții... Și Lina tot la poartă...”

Îi pleca la armată drăgușul, de care tocmai se despărțise.

Aceste minunate tablouri, coborite din dumnezeasca natură, se găsesc împrăștiate ca niște mărgăritare, culese de mână măiastră, în toate bucățile de literatură pură ale lui Ion Grămadă.

Aceleiaș nefermurate iubiri pentru țaran îi se datorește faptul că Ion Grămadă se apucă, imediat după intrarea sa în Universitate, să reinvie revista pentru popor „Deșteptarea“, al cărei prim număr, redactat de Grămadă, apare la 15 Noembrie 1907.

Intrând cu un entuziasm mai mult decât tinereșc în viața de student, așa cum o înțelegea Ion Grămadă și mulți din generația lui, entuziasm, pe care-l și comunică d=ului Victor Morariu într'o scrisoare din 15 Oct. 1906 (*J. L. XV. 1926*, p. 168 urm.), munca încordată, căreia i se supune ca student la cursuri, ca junimean la ședințele literare, unde se remarcă și se impune imediat, ca gazetar la „Apărarea Națională“, la care devine redactorul foiișei literare, și apoi privațiunile, căreia îi este supus orice student să-

Ion Grămadă student

rac, îl fac ca numai după un dela prima scrisoare, adresată d=lui Victor Morariu și în care exclamă: „Numai de=ar da D=zeu să fiu sănătos, însă și vesel, căci curaj și sete de muncă am destulă“, să=i scrie, bolnav și fără mijloace de traiu, aceluiaș prieten mai în vârstă: „Și tocmai când sunt mai bolnav, am pierdut oara (adică meditația) la preotul Percec, așa că n'am nici casă nici masă; în toată seara stau și mă frământ unde să merg să mă culc și neconținut îmi sună în urechi versurile lui Sf. O. Iosif.

Noapte, noapte, iar mă lași

Singur pe cărări pustii

Părăsit aceleiași

Palide melancolii...

(Cal. Gl. Buc. 1927, p. 97).

Iar în altă scrisoare disperarea lui Grămadă se exprimă și mai violent: „Sunt așa de sdrobot și trupește și sufletește, încât nu-mi doresc alta nimic decât liniște, și iar liniște.“

După un an de muncă încordată, de privațiuni și de boală, Ion Grămadă e chemat, în toamna anului 1908, ca meditator în casa ministrului de pe atunci Al. Constantinescu și petrece un an întreg la Abbazia, unde se recreiază atât de bine, încât se hotărăște să nu mai amâie stagiul militar, pe care-l face ca „cogemite k. k. *Jäger*“, cum scrie el aceluiaș prieten Victor Morariu din Tirol unde se înrolase într'un regiment austriac de vânători de munte.

În vacanța anului 1910 ne trezirăm amândoi la vetrele părintești, în uniforme de sergenți teteriști austriaci, el în uniformă de vânător de munte, eu în uniformă de soldat „*landwehr*“, amândoi reformați definitiv din armata austriacă din cauza unui defect de cord. Ion Grămadă leapădă uniformă și pleacă la Văleni de Munte, unde ascultă cursurile de vară din acel orașel încântător și leagă prietenii, care îi sunt scumpe viața întreagă.

În toamna anului 1910 Grămadă veni la Viena. Soarta vru să locuim în două cabinete alăturate, să ne vedem zilnic, să discutăm adeseori, să ne certăm câteodată. Ca să pară mai exotic, Grămadă își cumpără un fes și umbla așa prin Viena. Nu știam, cei dela Viena, că el anunșase acest fapt hazliu d=lui Victor Morariu printr'o scrisoare din 10 Octomvrie 1910: „Fiind cam drăcos de felul meu, mi=a venit într'o zi o idee, când mă uitam în oglindă: negru sunt, dinși albi am, de cunoscut nu mă cu=

noaște aproape nime — ce bine ar fi să port fes turcesc, și pe stradă chiar! Și iată că mâne am să=1 cumpăr! Dă Doamne bine de acum!” (Cal. Gl. Buc. 1927, p.104).

Viața studentească din „România Jună“ oglindia sbucimul românismului de pretutindeni. De obicei rivalitățile se disputau între Ardeleni și Bucovineni — și ajungeau câteodată atât de înverșurate, încât trebuia calmul și autoritatea membrilor emeritați și onorari din Viena, ca să le aplaneze.

Pe timpul însă, când veni Grămadă la Viena, în Ardeal clo-cotea năprasnic lupta dintre vechii luptători tradiționaliști, conduși de d=onii Iuliu Maniu, Dr. Alex. Vaida=Voevod, Vasile Goldiș, Vasile Lucaci etc., și între fineretul condus de d=1 Oct. Goga. Ziarul celor dintâiu era „Românul“, al celor din urmă era „Tri-buna“. Ambele apăreau la Arad și duceau o luptă fratricidă, care frământa și îngrijora toată intelectualitatea românească.

Și studenții români din Viena, îndeosebi Ardelenii, se împărțiră în două tabere: *româniști* și *tribuniști*. Certurile dintre Bucovineni și Ardeleni ajunseră pe al doilea plan, până ce amușiră cu totul. Lupta de idei, care câteodată deraia în discuții violente și personale, se dădea pe chestiunea celor două teze: a „Românului“, care vedea în acțiunea fineretului o trădare față de lupta ce trebuia dusă cu forțe unite împotriva asupririi tot mai dârze a Ungurilor, și aceia a „Tribunei“, care vedea în tradiționaliști numai beneficiari ai luptelor de veacuri, niște „măgari de pe coastele Vezu-vului“, cum scria d=1 O. Goga, și propaga o campanie violentă împotriva fruntașilor conducătorilor dela „Românul“.

Ne împărțirăm și noi, vechii tovarăși. Ion Grămadă trecu de partea tribuniștilor, iar eu, crezând că atunci, când un adversar puternic apasă până la zugrumare asupra destinelor românești, o divizare a forțelor în luptă este cel puțin inoportună, mă atașai grupului românist. Pretutindeni, unde se întâlneau studenți români, îndeosebi ardeleni — căci dintre bucovineni numai pușini urmăriau cu pasiune desfășurarea luptei fratricide — se angajau discuții, care de care mai violente, până ce grupurile ajunseseră nici să nu=și mai vorbească, să=și caute mese diferite la restaurante și cafenele, scurt, să reoglindească trista stare din Ardeal.

De această surdă și inutilă luptă s'a sesizat, în sfârșit, și guvernul român de sub președinția lui Ion I. C. Brătianu, care în

primăvara anului 1912 a trimis la Arad pe C. Stere, să mijlocească o împăcare între taberele luptătoare.

Mediațiunea a reușit. „Românul“ a absorbit și elementele dela „Tribuna“, care a dispărut.

Între timp la „România Jună“ s’au făcut alegeri pentru comitet. Tribuniștii au pus candidatura lui Ion Grămadă, iar româniști, împreună cu frunțașii coloniei române din Viena, au pus candidatura mea.

M’am opus din răputeri acestei candidaturi, deoarece îmi cădea atât de greu să întrerup pregătirea tezei de doctorat la care începusem a lucra de câteva luni. Deaceea nici nu m’am înfățișat la alegeri, ceea ce a fost utilizat de grupul tribunist în propaganda sa pentru I. Grămadă.

Cu toate acestea am fost ales cu un vot în plus. Frunțașii coloniei au venit la Seminarul de limbi clasice unde cetiam, și mai cu binișorul, dar mai ales cu probozeli, m’au silit să primesc președinția „României June“.

Ion Grămadă a primit, apoi, să fie președinte al secției literare, calitate, în care a pregătit istoricul „României June“, apărut în 1912, iar actualul deputat Dr. V. Marcu, președinte al comisiei de control, „revizuitoare“, cum îi spuneam noi.

Epoca aceasta a fost cea mai înfloritoare pentru „R. J.“, care în acel an administrativ a avut cei mai mulți membri activi din tot timpul existenței sale, 81 la număr, și a avut ședințe literare din cele mai înălțătoare.

Cu tot focul luptei, Ion Grămadă a găsit timp să răscolească arhivele din Viena, să-și facă note, să scrie teza sa de doctorat despre participarea Românilor la asediul Vienei, să trimită corespondențe la ziarele din Ardeal și din Bucovina. Iar când în primăvara anului 1912, după împăcarea dintre taberele românești din Ardeal, lui I. Grămadă i se făcu propunerea să intre în redacția „Românului“, el primi această sarcină destul de grea.

Opt luni de zile a stat în redacția acestui ziar, muncind din zori până noaptea târziu, nu numai la articolele și reportagiile gazetărești, ci și la diferite lucrări ce le pregătia. Convingerea lui că, în lupta pentru salvagardarea intereselor românești din monarhia habsburgică, se cere un front comun între românii ardeleni și bucovineni, l-au dus în redacția arădană, unde pe lângă clipe de înălțare sufletească, n’au lipsit nici ore de desamăgire. El căuta în Ar-

deal numai firi de oșel. A găsit însă și acolo oameni slabi, caractere subrede, cari l-au amărit și decepționat.

La 1 Ianuarie 1913 revine la Viena, în acelaș cabinet din Lazarethstr. 29, lângă odăița mea, și se așterne pe muncă. Ion Grămadă era foarte ambițios. Nu știa că sunt pregătit și mă prezint la doctorat. Când în Martie 1913 mi-am luat rigurosul principal cu distincție unanimă, la care a asistat aproape întreaga colonie și studențime română, examenul de doctorat la Viena fiind public, printre cei prezenți a fost și Ion Grămadă.

Când m'a felicitat și el, în ochii lui s'a văzut o licărire de durere. Până la sfârșitul lui Iunie nu l-a mai văzut nimeni nicăieri. S'a închis în odăița lui și cu sfârșitul semestrului de vară, I. Grămadă a fost promovat, la 16 Iulie 1913, doctor în litere și filosofie.

În Septembrie 1913 ne-am găsit amândoi profesori suplimentari la Liceul III de stat din Cernăuți, aruncat în trei clădiri neîncăpătoare: una, actualul liceu III din Piața Grigore Ghica-Vodă, a doua în str. Universității, între actuala clădire principală și Căminul studenților, a treia în actualul local al Seminarului pedagogic.

Cu spiritualitatea creată în atmosfera panromânească și iredentistă dela Viena, cu energia tinereții, cu dorul de a ajuta poporul românesc din Bucovina să se ridice, din urățenia luptelor dintre cele două tabere românești, la o concepție de salvare națională, n'am intrat nici unul în vr'o grupare politică bucovineană. Ion Grămadă, Vasile Lițu și eu luam masa împreună, ne întâlneam adese ori în plimbări pe Dominic, discutam și așteptam o nouă grupare românească în preajma idealului de unitate culturală panromânească, condusă de profesorii Sextil Pușcariu și Ion Nistor.

Nimeni nu bănuia doar că focul dela Sarajevo va aduce asupra lumii cataclismul unui războiu, din care va ieși biruitor idealul unității naționale.

Dar Grămadă nu se putu răbda. Temperament de luptător, el se angajă la începutul anului 1914 ca redactor al gazetei „Viața Nouă“, unde rămase până după izbucnirea războiului. A scris aici articole de lămurire românească, și articole politice împotriva membrilor celui alt partid, cel democrat, ne-a cerut articole și nouă, lui Lițu și mie — și astfel am ajuns toți trei să fim denunțați chiar de către șeful democraților dr. Aurel Onciul ca iredențiști.

Dar glonțele dela Sarajevo căzu. Austria declară războiu Serbiei — și în mai puțin de o săptămână urmară declarațiile de războiu

ale Rusiei, Germaniei, Franței etc. Pe Ion Grămadă îl surprinse vârtejul acesta la „Viața Nouă“.

Bănuind de iredentism, neștiind ce atitudine va lua România, deoarece trăia încă Regele Carol I, și neputându-și procura informațiuni din Vechiul Regat, Grămadă a scris câteva articole în direcțiunea patriotismului austriac, dictat de împrejurări, și împotriva conștiinței sale.

Pe mine m'a surprins războiul acasă la Liteni. Tot avutul meu, haine, cărți și notele ce pregătisem pentru examenul de capacitate, le-am lăsat la Cernăuți. Cum Rușii înaintau spre capitala Bucovinei, am plecat de acasă, dela Liteni, să-mi salvez averea, cu o cărușă țărănească, având lângă mine pe un frate al meu.

Cât am stat la Cernăuți, o zi, m'am întâlnit cu I. Grămadă. Era deprimat. Se simțea urmărit de organele polițienești. Se credea nesigur la Cernăuți. Mi-a cerut atunci articolul „Presa din România“, care avea să apară în „Viața Nouă“ din 30 August 1914.

Când l-am sfătuit să fie mai prudent în aprecierile sale față de presa românească din Regat, contrară Austriei, el mi-a răspuns înfundat, cu o străfulgerare în ochi: „Trebuie să-i înșel. Trebuie să le întunec vigilența. Tu dealtfel știi, unde vom sfârși amândoi“.

Ne-am strâns mâna, ne-am despărțit în actuala Piață a Unirii, iar la începutul lui Septemvrie ziarele din București aduceau primul interview dat de Grămadă, care, în zăpăceala produsă de înaintarea fulgerătoare a Rușilor spre porțile Cernăuților, trecu frontiera pe la Mamornița și se stabili la București.

În tot timpul neutralității a scris și a vorbit despre nedreptățile de un veac și jumătate ale regimului austriac față de Românii bucovineni, s'a sbuciumat și a luptat pentru intrarea României alături de Puterile Antantei. Conștiința lui, care fusese încătușată la Cernăuți o lună și ceva, se descătușă vehement. Graiul și condeiul lui reprezentau împunsăturl de sabie în conștiința fraților liberi.

Cuvântul lui răsună alături de cel al Ardelenilor refugiați O. Goga și V. Lucaci la congresul Românilor de peste hotare la 15 Martie 1915. Din pana lui ieșiau aproape în fiecare săptămână articole lămuritoare.

Dela 14 Maiu 1915 am petrecut împreună la București, unde Ion Grămadă venia foarte adeseori dela Liceul militar din Mănăstirea Dealu, la care fusese numit profesor de istorie. Era continuu frământat. Ochii săi scăpărau, de câte ori vorbea de „răz-

boiul sfânt“ al desrobirii. Pregătia o „*Carte a Sângelui*“, în care avea să concentreze toate nedreptățile suferite de populația Bucovinei, îndeosebi în timpul războiului, când atâția Români nevinovați au suferit martiriul călăilor austriaci, când atâția intelectuali au umplut lagărele de concentrare sau au fost târâți în lanțuri, legați alături de borfași sau de țigani vagabonzi dela Cernăuți până al Vatra Dornei.

La 16 August 1916 izbucnește războiul României. Deși era mobilizat pe loc la Mănăstirea Dealu și deși în urma ordinului Marelui Cartier General al Armatei Române tuturor refugiaților li se menținuse situația din armata de origine — deci lui Ion Grămadă aceea de reformat definitiv — el ceru să fie trimis pe front.

Și astfel în Octombrie 1916 ne întâlnim la Școala militară din Botoșani, noi, bărbați de câte 30 de ani, alături de copii de 18—20 de ani. Venirăm voluntari și deaceia dela noi, cei mai în vârstă, alături de distinși intelectuali din Vechiul Regat, trebuia să vină continuu îmbărbătarea și încurajarea.

Lupta dela Neajlov din Noembrie 1916 a fost pierdută. Bucureștii au fost ocupați. O retragere din cele mai tragice, din câte cunoaște istoria, a epuizat toate forțele armatei române.

La Botoșani o iarnă cumplită, exerciții extrem de grele, ca în preajma unui nemai pomenit de crâncen războiu, mâncare pușină și proastă, iar pe deasupra, în fiecare zi, aspectul a sute de morți în preajma spitalelor, ficsite de muribunzi! Tifosul exantematic bântuia cu furie printre rândurile rărite al unei armate viteze. Descurajarea cuprinsese cele mai optimiste firi.

Totdeauna la datorie, continuu curajos și, pe cât se putea atunci, voios, Ion Grămadă a fost o pildă de elev al Școalei. Măncam zilnic la o mătușă a lui Enescu, soția unui funcționar dela primăria Botoșani, Ion Grămadă, E. Lacrețianu, care după războiu a murit ca director al Școalei superioare de agricultură din Craiova, Ion Andrieșescu, actual profesor la Universitatea din București și eu.

Ici-colo, Sâmbătă seara, societatea noastră sporia cu câțiva refugiați bucovineni și cu câțiva elevi mai veseli ai Școalei, și rar de tot se găseau la masa noastră și câte o porție de sarmale și un păhăruș de vin.

Grămadă făcea continuu planuri, era mereu optimist, se gândia

† I. Grămadă, D. Marmeliuc, † Eug. Lăcrișeanu, I. Andrieșescu
mori la prof. univ. (decorat cu crucea de prof. univ.)
Cireșoara Cernăuți războiului franceză) București
ca elevi ai Școlii militare din Botoșani în iarna anului 1916/17

cu hoărăre la lupta în care va intra. Când am fost întrebați, la ce regiment dorim să fim repartizați, amândoi am cerut Reg. 8 Vânători. Dintr'o greșală de cancelarie mie mi-a venit repartizarea la regimentul de infanterie Buzău Nr. 8. Grămadă a fost repartizat la reg. 8 Vânători.

Ne-am despărțit dela Școala militară din Botoșani la 15 Martie 1916. Amândoi am trecut pela părinții noștri din Zaharești și Liteni, pe atunci sub ocupație rusească, pentru a ni lua rămas bun, iar după aceea ne-am dus fiecare la regimentul său.

N'am auzit unul de altul multă vreme. Divizia V-a, din care făceam parte, a avut de susținut dela 24 Iulie la 2 August, între Cozmești și Mărășești, atacurile a 6 divizii prusace. Din regimentul 8 Buzău, întărit pe front cu două regimente de marș, am ieșit după 10 zile de continue bătălii, 5 ofițeri și 120 de ostași.

Bolnav de tifos și de malarie am fost internat, după retragerea diviziei a V-a de pe front, în spitalul de câmp din vila lui Cincu, așezat în comuna Frunzeasca, jud. Tecuci. Ziarele din Iași m'au dat întâiu mort, apoi grav rănit. Neamul Românesc din 22 August 1917 aducea următoarea știre: „Intre aceia, pe cari M. Sa Regele i-a decorat cu mâna Sa pentru felul cum au luptat, este și profesorul și scriitorul bucovinean D. Marmeliuc. Dorim însănoșire grabnică viteazului tânăr, care se află bolnav într'unul din spitalele delângă front“.

Probabil după citirea acestei informațiuni, Grămadă, care pândia acolo, la Cireșoia, momentul să se arunce la atac, a scris lui Ion Andrieșescu o scrisoare mai lungă, în care amintește de decorarea mea și adaugă o glumă, din care se desprinde vechea și frumoasa întrecere dintre noi.

„Aud că ești la Centrul de Instrucție al armatei I-a, că ești „sănătos tun și tragi din lulea tutun. Mă bucură toate acestea și „m'ăș bucura și mai mult, dacă ași auzi că ești cu Mihai Viteazul „de gât. Mifică ne-a luat-o înainte, căci după cum văd din Neamul românesc „viteazul profesor și scriitor bucovinean“ a fost decorat de M. S. Regele, probabil cu „Coroana României“ iar acu „se află rănit înapoia frontului dela Mărășești“...

„Regimentul nostru n'a prea luat parte la luptă. A fost numa „10 zile pe poziție, restul, dela ofensivă încoace, am fost mereu în „rezervă. Pierderi egal 20 morți și răniți. Acu, azi ori mâine, plecăm „la Oituz, intrăm serios în foc. Am de gând să nu mă întorc decăt

„cu Mihai Viteazul, să crape Mitică de ciudă, după cum crăpa „din pricina ghetelor mele galbene“.

Refuzând orice invitație, orice prilej de a fi rechemat de pe front, Ion Grămadă avea viziunea marelui fapt, eroicului fapt. I s'a oferit să fie observator al batalionului. A refuzat. Câteva zile înainte de ziua fatală de 27 August i s'a oferit de către ministrul Al. Constantinescu să fie mutat la Marele Cartier General. A refuzat. Gândul lui era cel exprimat în scrisoarea adresată d-nei Constantinescu, soția ministrului, o venerabilă femeie și mamă, scrisoare ce se află acum în proprietatea mea. Iată-o :

Onorată Doamnă,

Nu vă mai trimit scrisori prin soldați. S'a terminat cu delegațiile, căci pe front, unde mă aflu acu, așa ceva e foarte greu. Deaceia voiu fi mai puțin guraliv și mai sgârcit la vorbă, cea ce desigur că n'o să-mi strice.

Aici mi-am schimbat viața și, adâncindu-mă în sufletul meu, m'am revăzut pe mine, stând de multe ori de vorbă ore întregi cu mine însu-mi. Adese îmi fac bilanțul vieții mele și mă întreb ce bine am făcut eu pe pământ. Și totdeauna regret că n'am putut lucra mai mult, spre a aduce mai multă fericire altora. Căci atât rămâne după fiecare pe lumea asta : binele ce l-a făcut altora. Încolo totul e praf și cenușă, pe care le spulberă vântul.

Constatarea aceasta nu rezultă din gândurile negre ce poate m'ar preocupa. Nu. Mă gândesc foarte puțin la moarte și nu mă tem deloc de ea. Sunt pregătit s'o înfrunt. Nu mă sperie nici mulțimea păcatelor ce le-am comis, căci așa de sfântă și de dreaptă înaintea lui Dumnezeu este cauza, pentru care atâta tineret s'a îmbrăcat cu cămașa morții, încât pe toți ne așteaptă viața de veci.

De asta sunt sigur. Războiul nostru este sfânt.

Cum v'am spus, regret numai că nu mi-am legat numele de o faptă nepieritoare, care să aducă folos altora. Dar sper că în lupta ce mă așteaptă în curând îmi va ajuta Dumnezeu să îndeplinesc o faptă, care să mă treacă la nemurire. (Dumnezeu știe însă dacă nu păcătuiesc și acum cu orgoliul meu).

Mă mir numai că sunt atâția oameni, rămași la vetre, cari nu înțeleg câtă frumusețe sublimă cuprinde jertfirea făcută de bună voie. Sunt momente când simți parcă însăși suflarea Dumnezeirii cum îți atinge fruntea ca o adiere binefăcătoare. Și atunci uiți tot ce-ai iubit

în viață, tot ce-i călător ca nisipul pustiului și nu regreți deloc lumea ce-ai lăsat în urmă. Înainte, tot mai departe, spre un miraj de strălucire necunoscută lașilor... Dacă-l ajungi, te-așteaptă răs-plata de veci.

Necunoscutul acela, spre care mergi, mulțămirea că-ți faci toată datoria, suprema datorie; intensitatea cu care trăiești viața ce ți-a mai dăruit-o Dumnezeu, constituie un farmec de care vi-brează toată ființa ta.

Doamne ajută-mi să fiu tare, să fiu vrednic și neînfricat, spre a putea răsbuna lacrimile ce le-au vărsat ai mei vreme de una sută cincizeci de ani de robie.

Vă rog — dacă nu vă supărați — trimiteți-mi o cruciță și un port=carte mic, nu mare, spre a-mi putea ține banii și niște suve=niruri ale mele, pe care le-ar putea distruge ploile.

Vă sărută mâinile cu respect,

Elevul plutonier Ion Grămadă

Bat. 1, Reg. 8 Vânători, Div. 8, Armata II de operați.

Gândul i s'a împlinit. Ion Grămadă m'a întrecut de data aceasta. În continua noastră rivalitate, prietenească și nobilă, Ion Grămadă, suindu-se la ceruri pe scara ce se'ntinde marilor eroi ai desrobirii neamurilor, și pe mine lăsându-mă pe pământ după lupte, în cari puteam fi răpus în orice clipă, m'a bătut.

În acea fatală zi de 27 August, cu arșiță de soare, cu năduf de lupte și cu fum de obuze, pe o colină însângerată a Cireșoaiei, înaintând la un contra=atac îndrăsneț, a fost străfulgerat de gloan=țele cutropitorului în abdomen și a murit, strigând sergentului Donose de lângă el: „Sergent Donose, ia comanda plutonului, și du-l înainte, tot înainte!”

Intr'un suprem efort de recucerire a unei poziții pierdute, trupul lui s'a rostogolit în țărâna sfântă a pământului apărât, iar sân=gele lui s'a amestecat cu pietrișul muntelui, pentru=ca din el să răsără sublima floare a libertății. Camarazii l-au ridicat cu duioșie pe brațe, i-au săpat mormânt de proaspete brazde în Poiana Vrân=ceanu și l-au astrucat în el împreună cu locotenentul botoșănean Ion Spiru, ridicându-le la căpătâiu cruce de stejar, cioplită de mâini ostășești în bătaia gloanțelor.

Pela mijlocul lui Septembrie, când m'am întors din spital la regiment, am aflat de glorioasa lui moarte. Prin Decembrie am primit concediu și am plecat la Iași. Aici am cerut Marelui Car=

fier General voia să fac un parastas pentru Ion Grămadă la mormântul lui din Poiana Vrânceanu. În prezența actualului nostru Rege, pe atunci Principe Moștenitor, a comandantului corpului IV de armată, d=1 peneral Artur Văitoianu și a șefului marelui Stat Major al Corpului, actualul general Ion Manolescu, și a unui mare număr de ofițeri și ostași s'a celebrat la 11 Decembrie 1917 un frumos parastas la mormântul eroului Ion Grămadă.

Acolo, în Poiana Vrânceanu din munții Bacăului, trupul lui Ion Grămadă s'a odihnit 9 ani, până ce societatea „Mormintele Eroilor“, la intervenția colonelului Gh. Teodorescu, pe atunci comandant al batalionului 12 Vânători de munte din Suceava, i-a transportat osemintele în orașul copilăriei sale și cu mare ceremonie, le-a așezat, la 20 Iunie 1926, în cimitirul eroilor din vechea capitală a Moldovei sub o mare și frumoasă troiță de viteaz,

Scriitorul Ion Grămadă a cedat astfel prin moarte eroului Ion Grămadă.

În cinstea și întru pomenirea lui peste veacuri Bucovinenii au făcut ceva, dar prea puțin. Municipiul Cernăuți și orașul Suceava au numit câte o stradă principală după numele lui. Harnicul profesor C. Loghin a adunat în volum toate scrierile lui literare, afară de schițele istorice, apărute încă înainte de războiu în biblioteca „Steaua“, afară de istoricul „României June“, apărut în volum la 1912, și afară de articolele sale politice, care nu sunt încă adunate și publicate launloc.

E prea puțin. *Un monument lui Ion Grămadă pe pământul Bucovinei* — iată care este datoria noastră a tuturora, iată care este în primul rând datoria „Junimii“.

**Ion Grămadă în tranșee,
portret de D. Stoica**

INSEMNĂRI ȘI AMINTIRI DESPRE ION GRĂMADĂ

CU O SCRISOARE ÎN ANEXĂ *)

DE

I. ANDRIEȘESCU

Am cunoscut pe Ion Grămadă acum aproape 30 ani, la Iași. Era în primăvara anului 1908. Zile de primăvară și de serbători. Ba încă ce serbători! Așteptam vizita frașilor bucovineni ce se anunțase pe ziua de 17 Aprilie.

„Frașii au fost la ora 11^{1/2} amiază în Burdujeni. Profesorii de liceu din Botoșani, deputați, preoți, institutori tot deacolo, elevi de liceu, lume din Burdujeni, precum și d-nii Iorga, Dr. Șumuleanu, G. G. Mârzescu și o delegație a studenților universitari i-au primit în gară“.

„Cu multă căldură și cu un entusiasm de tânăr, inimosul deputat de Botoșani, d. R. Răutu, arată bucuria ce trebuie să ne cuprindă când prilejuri atât de fericite ne fac să petrecem și să ne apropiem frățește, noi ce avem legături de limbă, de moravuri, de cântece, de sânge, ce suntem unul și acelaș trup și suflet. Chemat în strigăte de Ura! și de Trăiască! d-l Iorga, plin de o puternică însuflețire, spune că Bucovinenii moldoveni sunt la ei acasă, veniți între ale lor și între ai lor; deosebire nu poate să existe. Părintele Zaharovschi, preot bucovinean, răspunde, mulțumind de ospitalitate și arătând dragostea, cu care vin Moldovenii să vadă Iașul și să se adape dela bogăția sufletească a trecutului lui cu adevărat românesc“.

*) Aceste însemnări și amintiri au făcut întâi obiectul unei conferințe, înspre Ziua Eroilor (20 Mai 1936), la Cercul Bucovinenilor din București. Un scurt rezumat a apărut în „Gazeta Bucovinenilor“ din 7 Iunie 1936.

„După gustarea ce li s'a servit, trenul pleacă în cântece de „Deșteaptă-te Române“ și'n uralele și falfăirile de batiste și părării ale tuturora“.

„Corul de fete de săteni și băieți din Dumbrăveni, a primit în cântece pe Bucovineni în gara Verești“.

„In Pașcani iarăși foarte multă lume, în frunte cu administrația comunală locală. Muzică compusă din lucrătorii români dela ateliere“.

„Frumoasă primire a fost în Târgul-Frumos, unde Românii de acolo, consiliul comunal, primarul în mare finută, au ieșit cu toții înainte. Primarul a salutat cu multă căldură venirea Bucovinenilor pe pământul nostru. Gara era pavoazată, precum și toate instituțiunile din oraș“.

„La Podul-Iloaei, jidani cam mulți, corul însă compus din fetele și băieții școlai primare a făcut foarte frumoasă impresie“.

„La Iași o mulțime imensă. Trenul întră încet în gară în strigăte de urale și'n cântarea imnului nostru național“.

„D-l N. Gane, primarul orașului, salută plin de bucurie pe Bucovineni. Părintele Morariu din Pătrăuți mulțamește din inimă de primirea ce li s'a făcut, arătând iubirea nescârșită cu care „frații“ vin în mijlocul nostru“.

„La eșire, strada Gărei până'n piața Unirii, era neagră de lume. Muzica diferitelor societăți de meseriași, precum și cea militară, cântau neîntrerupt“.

„In Piața Unirii, d-l Petru Râșcanu, profesor universitar, arată în cuvinte calde însemnătatea Pieții“.

„Un student al „României June“ ne salută cu mult entuziasm“.

„Seara a fost o petrecere intimă în Sala de Gimnastică unde li s'a servit frașilor gustare, bere și prăjituri“.

„S'au cetit diferite poezii ocașionale de întâmpinare. A declamat și D-l State Dragomir. Horcle, sârbele și chiuiturile au făcut într'o veselie neîntreruptă până la ora 12. De aici pornind cu toții, au jucat o mare horă în Piața Unirii“.

„Frații noștri vor sta între noi până Sâmbătă“.

Ace stă dare de seamă fidelă, călduroasă și foarte sinceră, datorită lui Alex. Cusin (ne'scălit), a apărut în revista „*Frația Românească*“, An. I, No. 2 din 20 Aprilie 1908, întemeiată de prietenul Alex. Cusin și de mine și botezată chiar de mine, se poate închipui repede sub ce sugestii și ce influență, dacă ne

aducem aminte că nu mai mult decât cu doi ani mai înainte, d-l N. Iorga întemeiase la București „*Neamul Românesc*“, care a împlinit 30 ani de existență, fiind încă dela început de o acțiune extraordinar de rodnică și binefăcătoare.

Mlădița noastră plâpândă și timidă dela Iași — „*Frăția Românească*“ — nu a avut, firește, viață lungă, câteva luni, tinereță, nevoi; dar chiar dacă nu ar fi făcut alta decât ce a făcut, salutând vizita de frați a Bucovinenilor și închinându-le aproape întreg numărul arătat, și încă micul ei locușor nu cred că poate fi cu totul uitat.

Citez dintr'o altă parte a dării de seamă despre această memorabilă vizită:

„Cu o putere de emoție supremă, de nedescris, a vorbit d-l N. Iorga Bucovinenilor, Vineri, la statuia Marelui Voevod Ștefan. Au lăcrămat mulți, căci purerea de evocare a spiritului lui Ștefan și arătarea nenorocirilor în care ne sbatem, au răscolit adâncurile sufletelor tuturor. Dimineață, Tedeumul dela Mitropolie a fost impunător“.

„Au slujit I. P. S. S. Mitropolitul Partenie, Vlădica Gheorghe și un numeros cler. Corul a plăcut mult fraților noștri. Bucovinenii au vizitat apoi Biserica Sfântul Neculai și Trei=Erarchii, unde d-l Iorga le-a dat toate deslușirile trebuitoare“.

„După amiază au vizitat Universitatea unde le-a vorbit d-l Rector, d-l Sextil Pușcariu, d-l Xenopol și un student bucovinean. D aici s'au dus cu toții la Expoziția istorică“.

„Seare reprezentație la Teatrul Național“.

Vrednic, cred, de observat, în legătură cu aceste informații și reține o așa de impresionantă vizită, e faptul că bine se potrivește ca Bucovinenii să fie întâmpinați la Iași, ca primar de N. C. ne, fiind o plăcere și bună, precum îmi amintesc, înconjurat acasă de o familie numeroasă, de o deosebită distincție și — pare-se, fără nici o deosebită avere, pe care nobilul bătrân nu a înțeles niciodată să și-o sporească de pe urma însărcinărilor publice ce a avut. — Luca d'n anul 1883, N. Gane colaborase la „*Almanahul Literar*“ al „României June“ dela Viena, și scrisorile lui, scrise atunci, au fost publicate peste puțin timp, în 1912, în monografia făcută acelei Societăți, de chiar acela despre care va fi vorba în cele ce urmează. Tânărul Ion Grămadă, prezent și el la Iași, în aceste pu-

fin obicinuite zile din Aprilie 1908, martor de sigur foarte curios, atent și foarte înțelegător, al unei primiri duioase, profund mișcătoare, numărând printe participanți, bătrâni ca N. Gane și urmând cu șirurile celor mai fineri cari, pentru întâia oară, intrau în vâltoarea de idei și sentimente ce aveau să se sbuciume până pe pragul catastrofei, dincolo de care însă, Dumnezeu destinase să vie izbăvirea, chiar dacă atâția nu aveau să ajungă la țărnul fericit.

Și încă un amănunt. Cel ce a declamat atunci în Sala de Gimnastică, State Dragomir, actor cu reale însușiri și profesor la conservator, era basarabean. Dar nu s'a făcut nici o mențiune deosebită despre aceasta ; s'a vorbit și simțit numai în particular. Ca și cum ar fi fost un cuvânt de ordine să nu se complice stări și așa destul de grele și de încurcate, stricând poate viața de după întoarcere la ei acasă, a unor oaspeți așa de iubiți. Și tot de aceea poate, — „hora mare din Piața Unirii“ s'a jucat. . . la 12 noaptea !

Dar vizita Bucovinenilor, din primăvara anului 1908, n'a fost lipsită nici de crainicul ei cântăreț. E scriitorul, atunci tânăr ofițer distins, astăzi general și scriitor reputat, d=1 Const. Manolachi, cu poesia de salut, de cinci ample strofe, de o valoare hotărât superioară poeziilor ocazionale, plină de o deosebită simțire și care se termină în fiecare strofă cu refrenul

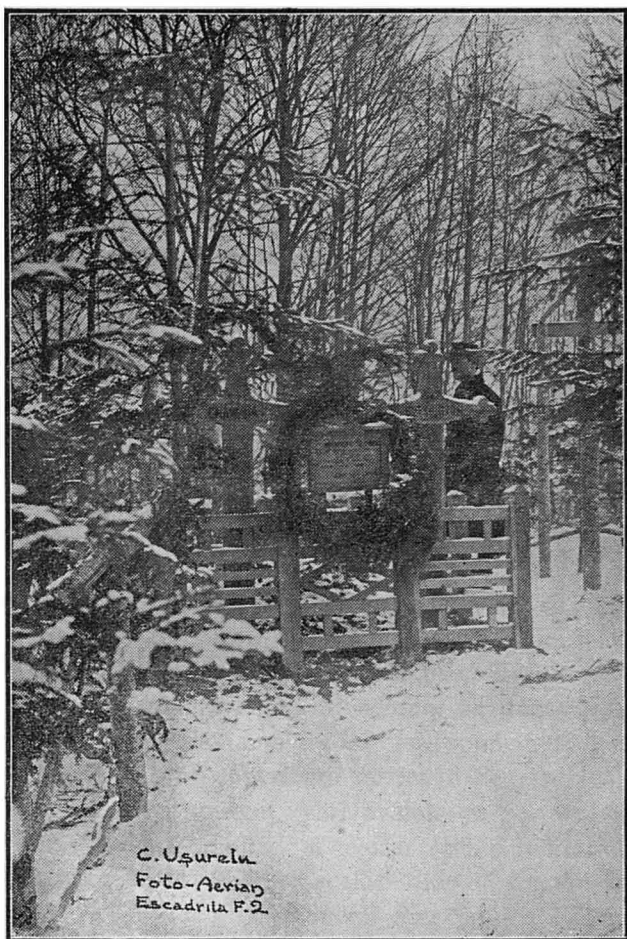
„O ! frați iubiți din Țara Putnii“

„Tresalt de bucurie sfântă simțit=am, când citit=am slova,
„Voi frați iubiți din țara Putnii, că ne veniți iar în Moldova.
„De mult ne povestea Siretul, cel lin și=adânc ca gândul vostru,
„Cum arde'n voi dorința veche de=a vă lipi de sânul nostru ;
„De mult vedeam noi înspre zare cum se ridic'ușor lumina
„Nădejdi vechi de=a fi alături, o frați iubiți din Bucovina !“

.

și — după trei strofe, ultima :

„Dar totuși, bucurii de=o clipă ! Ca mâni veți fi departe iarăși,
„Ca mâni Siretul iar va spune dorința scumpilor tovarăși ;
„Voi veți pleca, dar urma voastră tot mai puternic se încheagă,
„Tot mai afunde brazde trage pe plaiuri în Moldova 'ntreagă ;
„Voi veți pleca din casa noastră și sufletul de jale mut ni=i
„Căci nu știm cât vom sta departe, o frați iubiți din țara Putnii“

Mormântul lui Ion Grămadă din Poiana Vranceanu lângă Cireșoia.

Sfârșitul, ca și dealtfel întreaga poezie, are un accent care mi se pare foarte semnificativ și doveditor pentru atmosfera de atunci, în acea parte de Țară, ca și aiurea de altminteri, unde simfiri și gândiri asemănătoare își făceau loc sau pâlpâiau cu înfiorare stăpânită, plină de griji, de așteptări și visuri.

Sufletul, marele suflet al acestor serbări, ba chiar al Moldovei și al țării întregi, care-i întâmpina pe frații bucovineni, era — o vedem astăzi și mai bine — fără nici o îndoială și nici o exagerare: N. Iorga.

Al său este articolul care împodobește în frunte modesta revistă citată, intitulat: „**Frați Bucoveneni**” și care tare mă tem că a fost cu totul uitat, și pe nedrept. Fiindcă articolul cuprinde una dintre cele mai subtile și totuși precise definiții a unității noastre etnice, care să ne sune veșnic în urechi, vrednică de meditat și de lucrat neîncetat în senzul ei, aplicabilă cu măsura convenită pentru toate hotarele noastre, astăzi înglobate aproape într'un singur trup, dar al cărui suflet, deabia de acum înainte, trebuie să se formeze din ce în ce mai deplin și să se desăvârșească armonios și puternic, ca pentru o țară cu adevărat mare și unic de frumoasă, cum este țara noastră de astăzi, sfâșiată vai! de toate discordiile care nu se mai isprăvesc.

„Frați ni sunt Bucoveninii, cari vin să ne vadă, dar frați, într'un înțeles mai deplin, mai înalt decât cel obișnuit și, la dreptul vorbind, ei nu sunt atât frații noștri cât *o parte din noi înșine*”.

„Frați” putem zice neamurilor romanice, frați de tată măcar, fiindcă nu avem amândoi părinții comuni cu dânsule. — „Frați dulci”, frați după tată și mamă trebuie să spunem Românilor de peste Dunăre. O frăție superioară ne leagă de Ardeleni, Maramurășeni, Bănățeni, Ungureni, cari având cu noi același sânge, aceiași limbă, aceleași datine, și astăzi aceiași cultură curgând din aceste izvoare, n'au totuși în același timp și *împărtășirea în același trecut*. — Pe când Bucoveninii împreună cu Românii de peste Nistru — sunt Români Moldoveni, cari au făcut parte din același stat cu noi, dela Bogdan-Vodă bătrânul, a cărui cenușă e amestecată cu țerna în biserica lor din Rădăuși, până la Grigore-Vodă Ghica, al cărui trup decapitat se odihnește la Sfântul Spiridon din Iași și al cărui sânge a curs pe locul vechiului Beilic, unde i s'a ridicat o statuie. Silințele pentru închegarea vechii Moldove, luptele pentru câștigarea hotarelor ei, jertfele pentru mărirea

Domniei românești din Suceava și Iași, râvna pentru alcătuirea Bisericii moldovenești, munca pentru întruchiparea culturii Românilor dela Meazănoapte, toate le-am făcut împreună“.

„O desăvârșită unitate ne leagă pe noi cu dânșii până în anul durerilor, de acum un [veac și jumătate, când străbunii lor s’au deslipit prin harta silnică a străinului lacom de țeri, de străbunii noștri“.

„Ei sunt ca o mlădiță de stejar, despărțită de celelalte printr’un gard tras pe=deasupra legăturii uriașe a rădăcinilor ce se încrucișează și se împletesc subt pământ, dând aceiași hrană ramurilor dintr’o stăpânire și din cealaltă, și sus, în bielșugul vieții superioare și frunzele de stejar, răsărite pe mlădițele hrănite de aceiași rădăcină, fac o singură podoabă întregă“.

„Așa suntem „frați“ cu Bucovinenii. Și de aceia nu li putem spune ca altora : poftiți la noi. Ci vorba noastră către dânșii trebuie să fie : *In ale voastre ați venit și vă aflați între ai voștri!* N. Iorga“.

Nu e greu de închipuit cu ce emoție am îmbrățișat și am pus în fruntea revistei noastre tinerești pătrunzătoarele gânduri, migălindu=le cu multă grijă greșelile de tipar, tipărindu=le pare=că încă odată și în sufletul nostru, gânduri, a căror împlinire cine putea ști că va veni așa de repede, dar despre care eram, astfel, preveniți și pregătiți, și așa am intrat în marea încercare, generația noastră, din toate părțile României, cu pușinul ce a putut face fiecare la locul său, unii — și printre aceștia bucovineanul Ion Grămadă, cu prețul suprem al vieții, frânte eroic în fața dușmanului. Că nu s’a găsit, la vremea sa, nici un frate basarabean care să=i seamene, măcar pe departe, e fiindcă — așa cel puțin cred și îmi amintesc eu, deși apăruseră în Iașii vremii aceleia de pregătire, câși=va fineri și din țara de peste Prut,— (pare=că văd bluzele lor, atunci, pentru noi, curioase, mai târziu, — bluzele odioase ale Rusimii trădătoare, fugind din fața dușmanilor comuni), — bieții fineri au intrat dela început și au trăit sub influența răcitoare și sigur nefastă a unui spirit sectar, pățimaș, cu obscure preocupări și ambiții de rezezi prefaceri sociale, vizibil egocentrice, — „suveica siberiană“ dela anume alegeri politice, rămase de pomină în nobila capitală a dulcii Moldove, prefaceri de modă tolstoiană și revoluționară rusească, așa de străine de sufletul și țelurile noastre, călăuzite spre linia de foc a unității noastre naționale, după care

cu drept să vie și celelalte revendicări pentru toți, din cuprinsul unei țări întregite și tari.

Cel ce a fost vina acestei grele rătăcirii avea să o ispășească amar și crunt — deși se zice de moarte „bună“, chiar sub ochii noștri, aproape după treizeci de ani. Dumnezeu să-l ierte! Dar să ne întoarcem.

Iată în ce împrejurări, mi se pare, puțin comune, am cunoscut printre frații noștri musafiri și pe Ion Grămadă.

Nu știu anume unde. Poate să ne fi cunoscut întâi, la Expoziția istorică, organizată la Pinacoteca Școalei de Belle-arte, de d-l Iorga, cărui și eu am avut cinstea și bucuria de a fi de un mic ajutor, așezând în vitrine și pe panouri multele și interesante documente și cărți vechi, precum și alte piese, aduse în mare număr dela București, iar altele colecționate, după apelul său, dela amatorii de acest fel de relicvii din Iași, sau ca d-l G. Sion, dela Târgul-Ocna. Am scris atunci și o dare de seamă, destul de amănunțită, despre această însemnată și primă manifestare muzeistică dela Iași, căreia de mult ar fi trebuit să-i urmeze un ade-vărat Muzeu al Moldovei, care nici acum nu există. Darea de seamă a apărut în chiar acelaș număr din revista pomenită „*Frăția Românească*“, ca și toate cele citate de mai sus, semnată însă, fie-mi permis a desvălui o mică taină, cu inițialele I. Z., după numele mamei. Fie-mi iarăși permis să adaug, că finerii, noi de pe vremea aceea, nu eram de părere că numele noastre întregi trebuie să se grămădească în centrul atenției generale; ni se părea destul să ajutăm cu ceva la o treabă, iar noi — în deosebi — făcând ucenicia tiparului în Tipografia lui I. S. Ionescu, din strada Alecsandri, unde, pe vremuri, lucrase luni și ani, sub cel mai ascuns anonim, însuși marele Mihail Eminescu. Cum ne-ar fi stat să nesocotim asemenea exemple? Eu cel puțin așa m'am silit să fiu și în alte rânduri.

Cu Ion Grămadă trebuie să fi vorbit noi și la Expoziția istorică. Mai bine însă mi-aduc aminte o convorbire mai lungă ce am avut în vizita ce am făcut-o, tot sub conducerea d-lui Iorga, la Cetățuia, timp în care, pe platforma unui tramvai, ne-am luat de vorbă, amândoi învățacei și ucenici în ale istoriei, despre monumentele istorice, despre istorici și despre scumpa carte de învățături și de exemple care este istoria. Firește, iarăși și iarăși re-

veniam la mișcarea noastră istorică și la d=I Iorga, la care Bu= covinenii se uitau ca la soare, deși pe ici pe colea, unii dintre dâșii mai scriau și pe la „*Viața Românească*“, care=i atrăgea de sigur pe bunii tineri din Țara Putnii, pușintel mai naivi decât noi, prin sumbra mistică de vaste preocupări intelectuale, dar și o organizare strânsă, nu lipsită de anume trăsături de castă sau de sectă, organizare însă așa întocmită, încât inaugurasă chiar sis= temul de a plăti colaborările acceptate, lucru firește și mai ispi= titor, mai ales pentru niște tineri. Eu, și cei mai apropiași, știu că n'am candidat niciodată, mulțumindu= mă, când a fost să am de spus ceva, cu blânda și libera „*Arhivă a Societății Științifice și Literare*“, care, nu mai era ce fusese odată, dar care totuși cu moș Teodor Burada, cu Gheorghe Ghibănescu (de curând dus) și neobositul Alex. D. Atanasiu, fost secretar al lui Gr. Buțureanu și marelui A. D. Xenopol, era aceiași larg iubitoare față de fi= neretul care se ridică, dar care, ce=i drept, nu se prea îmbulzea să=i ocupe paginile. Munca, gândurile și ambițiile noastre erau în legătură cu Casa de citire din Tatarasi, întemeiată tot de N. Iorga și organizată îngrijit chiar de noi — câșiva; erau cu „*Sămănătorul*“ și „*Neamul Românesc*“; erau cu „*Naționalitatea în artă*“ a d=lui A. C. Cuza, transcrișă de noi și făcută carte, încă înainte de a apare în volum; erau cu mai toate foile și revistele româ= nești din Ardeal până la „*Luceafărul*“ din Budapesta, mai pușin, dar și cu foile bucovinene. Ne asemănam, par'c'am fi crescut în aceiași familie și așa am rămas cu toșii. Mai târziu numai, din generația următoare, s'au desprins unii cari au aruncat în fărână și noroi făclia luată din mâinile celor ce i=au precedat. Și aceștia și=au primit sau își vor primi pedeapsa meritată, mai sigură decât toate aparențele, oricât de orbitoare.

Cu multă căldură, Ion Grămadă mi=a vorbit mai ales despre Gustav Freytag și ale sale „*Bilder aus der deutschen Vergangen= heit*“, mai pușin mi se pare și despre Felix Dahn, „Așa ceva ni=ar trebui nouă“ — spunea el, gândindu=se de sigur la răspân= direa conștiinței istorice în cercuri cât mai largi, la frumuseșile moralizatoare ale istoriei, la exemplele ei nesfârșite, oricât oamenii învașă greu și încet să se folosească de ele. Nu am uitat nici până astăzi repedeă înșiruire de idei, spuse curat și frumos românește, legarea lor strânsă și totuși vie, spiritul sprinten și svâcnirile de humor, figura regulată și fașa aproape de muscelean, dar ușor bron=

Troija dela mormântul lui I. Grămadă din Suceava

zată și mai puternică, de mai mult sânge. Nu mi-a spus nimic că scrisese, ba cam chiar de mult, cu pseudonim. Când am întâlnit însă numele său sub anume schițe istorice, remarcate cu laude de d-l Iorga, îndată mi-am adus aminte ce-mi spusese de Gustav Freytag și de cât iubea trecutul, cu gândul să facă și el ceva de seamă pentru cunoașterea lui.

*

Ajuns aici, nu am de gând să fac o expunere amănunțită despre ce a scris Ion Grămadă, ca literatură și chiar ca istorie, în scurtul restimp ce i-a fost dat să trăiască, înainte și după timpul când ne-am cunoscut, întâlnindu-ne o ultimă oară și trăind mai multă vreme împreună, în munca de pregătire, de astă dată comună și nu numai sufletească, ci și ostășească, pentru lupta cea mare, în care el a trebuit să cadă.

Recitind însă mai tot ce a publicat, nu mă pot opri a spicui de ici și colo unele părți și aspecte ale scrisului său, față de care scrisoarea lui inedită ce voi da-o la urmă, scrisă de dânsul numai cu două zile înainte de a cădea eroic, e încă o dovadă, foarte elocventă deși nu singura, despre un fapt ce cred totuși că nu s'a observat și care merită să fie cunoscut. E anume : că tot ce a scris și s'a sbătut să facă Ion Grămadă, stă la dânsul în strânsă legătură, ca pe un fir tragic, unul și același cu sfârșitul pe care l-a avut, cu gândul pururea la o operă mare ce neapărat vroia să săvârșească. Soarta sa a vrut ca aceasta să nu fie o operă de *scriitor*, cum visa, o Istorie a Bucovinei sau așa ceva, ci să fie o operă de ostaș, jertfa vieții sale însăși, închinată unei cauze și mai mari, pentru care deopotrivă s'a pregătit : legitimarea pentru colful său de țară a unității noastre naționale.

În schița „*De înviere*“, publicată de Ion Grămadă în „*Jurnalele Literare*“ din 1904, un tânăr gospodar dela țară, George, soțul Saftiei, moare în noaptea Paștilor. „Lacrămi calde îi curgeau pe obrazii asudați și el bătea cu pumnii în pat : Să moară el așa de tânăr, abia are 33 de ani !“. „Imprejurul bisericii de pe deal se văd oameni cu lumânările aprinse, împrejurând biserica, și pocnetele de săcălușe și pistoale se amestecă cu dăngătele clopotelor. George uimit de marea momentului și pierdut în priveliștea ce i se desfășură înaintea ochilor, stă mut și cu ochii deschiși ; el uită de viață, de nevoile și de lipsurile ei. Făcându-și o cruce și împreunând mâinile ca în semn de rugăciune, rosti cu evlavie :

„Mulțămescu=ți, Doamne, că am ajuns și astă zi mare și scumpă“, apoi închide încetisor ochii ; e așa de mulțumit cu sine și ușor, de par'că plutește pe valuri, n'aude mai mult clopotele, nici bocetele soției și=ale copiilor săi, ce=i sărută obrajii cu lacrimi, ci c'un zâmbet fericit și cu mâinile împreunate spre rugăciune, își dă sufletul în acest noian de veselie și durere, de cântare și bocete desperate . . .“

Tânărul autor al acestei duiioase schițe (avea când a scris=0 18 ani) era menit să moară și el, ba încă și mai tânăr, de 31 ani, dar nu de boală, ci de glonț dușman, în învălmășagul de sfârșit al unui război formidabil, cine știe însă, dacă, întocmai ca și eroul său, n'a avut și el în ochii cari s'au închis, viziunea unei învieri, unirea neamului său, pentru care și el a luptat și a căzut.

Schița lui Ion Grămadă „*Reîntoarcerea*“, publicată întâi în „*Junimea Literară*“ din acelaș an 1904, a fost publicată din nou cu unele modificări, în revista „*Spre lumină*“ a seriilor noastre din cursul superior dela Liceul Național (fosta Academie Mihăileană) din Iași, 1906. Aceasta e situația și nu invers, cum se exprimă d=l Const. Loghin, printr'o scăpare, în altfel așa de îngrijita ediție a scrierilor literare ale lui Ion Grămadă, din 1924, pag. 9.

Mihalache Trăsnea, care voia să=și facă băiatul popă, dar băiatul nu era dintre aceia „să se arunce în partea celor ce le plac colacii“, e o schiță ceva mai lungă, plină de tonuri tari, ale finereții începătoare, dar și de făgăduieli. E tot din 1904. Ion Grămadă va încerca repede a schița altfel de tipuri și stări, în legătură cu trecutul, ceea ce îi va reuși încă și mai bine. Așa e Serafim Cărășel, încercare foarte reușită de a descrie ceva din viața dela Suceava în 1848. S'a publicat în „*Viața Românească*“ din 1907, republicată de Grămadă în Biblioteca Steaua 1911, împreună cu alte schițe istorice, laudate de d=l Iorga, mi se pare chiar dela început. Printre amănuntele vieții dela Suceava din 1848, fără nici o încruntare de severă reconstituire istorică, ci ușor și cu humor, dar și cu cât mai multă fidelitate posibilă, Ion Grămadă insistă de pildă asupra recrutărilor silnice de flăcăi români, ce se făceau în piață la „Bărbunc“, dela germ. *Werbung*, de unde vorba : a umbla berbunca, a bate berbunca, expresie curentă moldovenească, ceea ce a scăpat de pildă d=lui I. A. Candrea.

Cu schița „*In ajunul despărțirii*“ — simplă și curată — un băitan, care se desparte de iubita lui nevinovată, ca să plece

a doua zi la cătănie, Ion Grămadă concurează la un premiu literar al revistei „*Lucefărul*” dela Budapesta, și schița e publicată în această revistă, tot în 1904.

Cel ce avea să cadă pe frontul războiului de întregire ca un viteaz dintre cei mai aleși, scrie — cu duioșie dar și cu humor — încă din 1905, schița „*Din Război*”, în care doi Români bucovineni intră într’un atac pe frontul italian al războaielor Austriei, iar unul moare, cu gândul la mama sa: „Vai, biata mamă!”.

În schița „*In Abbiategrosso*”, este vorba de un batalion de vânători *ardeleni*, așa vroia să și-i închipuie Ion Grămadă în iubirea lui de unitate spirituală, ajunși într’un sat de lângă Magenta, după numele fiului, în 1859. Tânărul scriitor, de numai 19 ani, are trăsături de situație simple, largi și clare, vrednice de un scriitor mult mai matur. De pildă: „Nemișcată plutește secera pavidă a lunii peste valea lui Naviglio Grande și noaptea adâncă înhobotează satele, ca o mână uriașă a morții ce acoperă toate”.

E aceiași mână ce va acoperi și Cireșoia sfârșitului său.

„Numai de departe, dinspre Magenta, se aud pârâituri de puști ce mor și în răstimpuri învie iară slabe, tremurătoare, ori tunurile bubuie înfundat. În ogradă se uită soldații spre asfințit, unde se incolăcesc flăcări uriașe și ard satele, și un miros de fum greu, înăbușit, pătrunde până la noi. Ici și colo se aude zuruie surd de arme: sunt coloane de marș ce și caută posturile. Dar încetul cu încetul se face liniște, o liniște adâncă, înfiorătoare ce prevestește o catastrofă groaznică: întocmai ca liniștea cea moartă înaintea unui orcan...”.

Și totuși humorul însoțește pe tânărul scriitor, în situațiile cele mai puțin vesele. Signor Vacano, gazdă cu totul întâmplătoare de lângă Magenta, recunoaște în *Ardeleni* (așa îi voia autorul), după limba lor, „niște frați italieni, — numai mai corciți” pag. 33, ed. Loghin. Și mai departe, același, tot ascultându-i: „Ce vă spun eu?! pe Vacano nu-l înșelați”, pag. 34.

Așa era Ion Grămadă și așa a rămas până la sfârșit. Când a fost, mai târziu, în Italia, — Grămadă scrie într’un loc, după ce vizitase Ancona, Roma, Florența, Bologna, Padua, Veneția, — ce credeți? Scrie ca un Român simplu și neîntinat: „E al dracului de frumos” (Const. Loghin, *Ion Grămadă — Scrieri literare*, Introd. pag. VIII—IX).

Cum se vede chiar din puținele citate, Ion Grămadă descrie

fără amplificări și cu surprinzătoare creionări precise, cari conturează bine și fixează amănunte dintre cele mai caracteristice, redând tot atâtea trăsături de subtilă psihologie a personajilor: fetele unui preot, țăran deacasă, dar cu preoteasa fiică de avocat orășean; sau studenții dela Graz, — fiecare cu „slăbiciunea“ (dragostea) lui; sau — redactorul și absintul, autoanaliză plină de adevăr și humor fără nici o exagerare, firească poate la 23—24 ani. Descrierea grotei dela Adelsberg, de mai târziu, are pagini de antologie.

Tânărul scriitor e aproape deplin format: vede bine, alege cu pătrundere și îndemânare ceea ce este esențial, compune, prezintă și dezvoltă cu ușurință firească, fără modele care să se poată recunoaște — poate Slavici, alegându-și în tot cazul temele din cele cu adevărat trăite. Fiindcă așa a fost: trăia puternic, trăia cu toată ființa sa și în toate, înțelegea viața în plinul ei cel mare, fără nici un exces însă, se bucura parcă înzecit de toate, de aier, de soare și de viață, și — de sigur visa, visa mereu — să facă ceva de seamă, ceva mare, cu care, dacă se va putea, să întrecă pe toți ai săi, din țara mai mică, dar nu cu răutate, ci așa cu toată inima. Așa credea că trebuie înțeleasă viața, așa era. Cum se duc flăcări la horă, cum se leagă și se zbat, cu gândul la cele scumpe, mame, prieteni și iubite, așa s'a zvârlit și Ion Grămadă în viață, în scrisul său, și a înfruntat toate până la moarte.

Dar încă de pe acum, se putea întrevădea în ce direcție va urma să lucreze, și a persistat până la sfârșit, cu tot ce a putut produce mai caracteristic: *povestirea istorică*. Încă nu era nici căieri, și mai puțin la noi, moda „vieților romanțate“, dintre care unele sunt de real folos pentru iubirea vieții trecute și a trecutului național, în cercuri cât mai largi, eliberate de obsesiunea înșirurii rigide și aproape stereotipe, de Domni, de lupte și câte una sau mai multe mănăstiri. Eminentul publicist de astăzi, d-l C. Gane, cu ale sale „*Trecute Vieți*“, recent apărute, totdeauna interesante, bogate în amănunte, foarte sânguincios adunate și povestite vioi și atrăgător, e de multe ori ironic, superior și rece, citează textual des și mult. Ion Grămadă se ferește ca de foc par'că, să zică cumva cetitorul: „Ia, te uită, ce de mai știe autorul“. Izvorul trece tot în povestire. Autorul e mai cald, deși se reține. El povestește pentru cât mai mulți, pentru toți, fără nici o pretenție și, ori de câte ori poate, cu tot felul de amănunte (ca și d-l Gane), dar și cu un humor care îi este propriu.

Un exemplu. D=1 Gane citează des și chiar în limba originală a izvorului, dar traduce cu scăpări. Ion Grămadă nu citează, dar traduce mai exact. „Herr Timoschek soff am Fenster vor allen Leuten Rauchtaback, und ...etc.“ nu înseamnă: Timuș „la geam, bând și fumând“ (C. Gane, *Trecute vieți*, I, pag. 297), ci cum traduce Grămadă: „Timuș „bea“ lâng'o fe-reastră tutun etc.“ (Ion Grămadă, *Scrieri literare*, ed. Loghin, pag. 118). Dacă d=1 Gane nu ar fi uitat pe Ion Grămadă și a sa „*Nunta Domniței Ruxanda*“, publicată în „*Viața Românească*“ 1912 și apoi în „*Scrieri literare*“ 1924, citând numai ce=i drept „apreciata nuvelă a lui N. Gane (*Trecute vieți*, pag. 283), n'a fi greșit. Dar acestea fie zise în treacăt și fără a atinge întru nimic meritele mai noului povestitor de înviere și prețuire a trecutului nostru.

Revenind la șirul schițelor sale istorice, când cu intervenția rusească dela 1849 — „*De prin anii 1848 și 1849*“, schița a fost publicată întâi în „*Viața Românească*“ din 1907 și apoi în Biblioteca Steaua din 1911 — Ion Grămadă povestește cum „în Suceava erau vre=0 trei mii de vedre rachiu, pentru oștirea muscălească, căci, după cum se știe, catanele sfintei Rusii sunt bețivani de aceia cari=și vând și nevestele pentru rachiu“ — pag. 79—80. Și mai departe din ultima culegere citată: „Înainte de masă au cinstit fiecare din ei câteva rachiuuri din cele 3000 de vedre ce se aflau în buși uriașe, așezate pe roși înalte. Precum se petreceau credincioșii în ograda mănăstirii pe sub racla Sfântului, așa se petreceau Muscalii pe sub bușile cele mari, din care li se împărția fiecărui câte=0 cinzeacă de rachiu; apoi se duceau la coveșile pline de carne și de crupe“. pg. 84—5.

Și iarăși cât de acoperit, discret, dar clar și pătrunzător se vede amărăciunea autorului, când, comparând ce era în Bucovina la 49 cu ce e pe vremea sa, zice: „Sunt ceva mai bine de 60 de ani de atunci, dar numai puține s'au schimbat: ce=i drept foamea și lăcustele nu mai pustiesc țara, dar totuși se luptă mulți cu foamea, iar în locul lăcustelor „a umplut omida cornii“. Bibl. Steaua, p. 86.

În anii următori 1908 și 1909, Ion Grămadă publică — „*Jurământul Bucovinei la 1777*“. — Cum se citesc astăzi paginile lui Grămadă despre răscoala de atunci a lui popa Andrei din satul Uidești, de lângă Suceava, preot care n'a vrut în ruptul capului să i se zică — „supus“ — nici n'a vrut să jure, ci a tre-

cut în Moldova, cu mai mulți Uideșteni ! „Astfel scrie sublocotenentul Dorfmeister ; în Uidești însă s'a păstrat și acuma tradiția despre vestitul popă Andrei, unicul Român de atunci care s'ar fi răzvrătit împotriva stăpânirii nemțești, punându-se în fruntea Uideștenilor înarmați cu furci, cu coase și cu topoare“. Bibl. Steaua p.13 – 4.

La vremea sa, la fel aproape avea să facă autorul, trecând în țara mamă, dar, tânăr fiind, să-și facă pregătirea militară și să moară la Cireșoaia.

Și tot așa, cum răsună astăzi în sufletele noastre cece scrie Grămadă, încheind povestirea despre „*Jurământul Bucovinei*“ din anul despărțirii : „Astfel s'au veselit Bucovinenii și străinii, acum o sută treizeci și patru de ani, costând acel uriaș praznic la mormântul țării 20.312 cor. și 20 bani“!

Nici semne supranaturale n'au lipsit atunci, după toată tradiția istorică, dela cei vechi până la cronicarii noștri. „Se povestește că la Putna, în vechiul lăcaș de odihnă al Marelui Ștefan Vodă, s'au arătat semne în noaptea de 12 Octomvrie 1777, schimbându-se la față, de întristare, chipul Voevodului, căci nefirească a fost acea alipire a Bucovinei la împărăția Austriei“. pag. 39.

În 1911, Ion Grămadă publică în „Viața Românească“ „*Nunta Domniței Maria cu Ianuș Radziwill 1645*“. Povestirea se desfășoară simplu, cu o alegere anume potrivită de amănunte carci dau culoare, pitoresc și relief. Elaborarea nu se vede. Grămadă *povestește*, pentru care chiar e silit să renunțe la multe amănunte, ce se găsesc de pildă, la d-l C. Gane, care a reluat tema, prezentând însă pe eroină în întregime : „*Principesa Maria Ra ziwill*“, ca într'o expunere de cercetare istorică, deși cu gândul ca scrie o viață romanțată. Unul pornește dela istoric, dar este și ramâne un povestitor, celalt vrea să povestească, dar scrie istorie sau *en marge de l'histoire*. Fiecare cu locul și rostul său, și amândoi de folos.

„*Nunta Domniței Maria*“ și „*Nunta Domniței Ruxanda*“, din anul următor, 1912, dovedesc aproape deplina maturitate a scriitorului care avea, putea să ajungă cel mai de seamă reprezentant al geniului povestirii istorice, asemenea cu Gustav Freytag, pe care mi-l desăinuise drept admirabil model, vrednic de imitat și la noi, cu multele peripeții ale istoriei noastre, de tot atata interes, cât și pentru istoricii și scriitorii străini, — trecutul țării lor. — Din nefericire a trebuit să moară așa de curând.

În 1911, Grămadă fiind la Viena, publică în Biblioteca Steaua dela București schișele lui istorice sub titlul: „*Din Bucovina de altădată*“. „Mi-am adunat, scrie el în prefață, articolele mele istorice, împrăștiate prin felurite reviste literare și după ce le-am corectat și le-am întregit pe unele locuri, vi le prezint, sperând că voi trezi interes pentru soarta din trecut a țării mele care, dela deslipirea ei din trupul Moldovei la anul 1775, duce o viață cu totul deosebită, aproape fără nici o legătură cu istoria României“. Cine să știe că mai erau așa de pușini ani și soarta avea să se schimbe, iar tânărul și mult inimosul cercetător al trecutului pare că avea o presimțire că i se apropie sfârșitul, adunându-și chiar el paginile scrise „cu dragoste“ și care mult doria să fie primite tot așa.

Între acestea, Ion Grămadă își lărgise mult orizontul vieții de care avea să se bucure de altfel așa de puțin, întărindu-se și formându-se pentru lupta cea mare. În 1908 petrecuse ca „instructor“ în familia Alex. Constantinescu, la Abazzia, dar vizitase și pe Istro-Români. În 1909, trebuise să se prezinte și să facă stagiul militar în Tirol, de unde scăpă în vara lui 1910. În 1910 e la Vălenii-de-Munte și traduce din Vaillant. În toamna lui 1910 e la Viena. Cu ce se ocupă Ion Grămadă în anii 1910—11, la Viena, — se vede și din anexele monografiei: „*România Jună din Viena 1871—1911*“, Monografie istorică de I. Grămadă, publicată la Arad în 1912. Între conferințele ținute la Societate, Grămadă a vorbit pe rând despre „Călători români prin țări străine, din cele mai vechi timpuri până la începutul veacului al XIX-lea“, „Cii cu ani din Istoria Bucovinei“, „O nuntă domnească“ (cea publicată în No. 5 din „*Viața Românească*“), „Cuza-Vodă și Unirea Principatelor Române“, „Despre participarea Românilor la asediul Vienii în 1683 și crucea lui Șerban Cantacuzino de lângă Schönbrunn“, — în sfârșit despre Nicolae Iorga. Era aceiași vreme în care, tot la Viena fiind, Ion Grămadă povestește cum „România Jună“ și multă intelectualitate dela Viena (printre alții, marele filoromân I. Urban-Jarnik dela Praga și care fusese și el la Iași în 1908, prieten de aproape al d=ului Iorga), au serbătorit „grandios“ pe Titu Maiorescu, când acesta se retrăsese dela Universitate, propriu zis fusese scos la pensie. Cuvântările festive le-au ținut alții: prietenul său și apoi camaradul și prietenul nostru, D. Marmeliuc, care și la Iași, în 1908, fusese printre fruntașii finerimei

bucovinene, — precum și dr. I. Bacinschi. Ion Grămadă și-a ales să vorbească la Societate despre N. Iorga. Titu Maiorescu, deși avea să mai vie anii 1912 și 1913, era steaua care apunea; N. Iorga era aceea care se ridica în ochii înminunați și cu sufletele pline de freamăt, a tinereții românești dela Viena, peste care plutea și în răstimpuri nu putea să nu se coboare iarăși și iarăși, scormonitor și înviorător, spiritul lui Mihail Eminescu.

Din Mai 1912, Grămadă e redactor la „*Românul*“ din Arad. Pușini alți tineri din generația sa au cunoscut ca Ion Grămadă românimea, cum era și tot ce o frământa înainte de marele război. De aceea a și isprăvit așa cum știm și cum se va vedea.

Cu monografia istorică despre „*România Jună*“, Grămadă face nu numai cea dintâi a sa lucrare mai mare și cu toată metoda trebuitoare. Dar s'ar înșela cineva dacă ar crede, că autorul face aici istorie, numai de dragul ei. Trăind în mijlocul unei lumi care fierbea, în tot cuprinsul românimii cunoscute de dânsul, el vede în „*România Jună*“ — „simbolul celei visate“ (pag. 6) și „un capitol de istorie românească mai nouă, care s'a zămislit pe pământ străin“ (pag. 5). Ce pătrunzător răsună până astăzi fragmentul de apel, citat de Grămadă în monografia sa — p. 36 — apel adresat de tinerețea română din Viena, pentru comemorarea a 400 ani dela sfințirea Mănăstirii Putna, cecece s'a și făcut la 15/27 August 1871: „Nu junimea română academică a produs ideea serbării; ea purcede din conștiința națională română. Națiunea română voiește cultură, și cultura ei trebuie să fie una, omogenă la Prut și la Someș, omogenă în sânul Carpaților cărunți și pe malul Dunării bătrâne“, apel scris probabil de Eminescu, zice Grămadă. Recent, marea publicație „*Studii și documente literare*“, a altui bucovinean, d-l I. E. Torouțiu, a adus multe alte completări, extrem de interesante, cu privire la acest moment simbolic, așa de însemnat, din viața noastră spirituală dela sfârșitul veacului trecut, pus în lumină întâi de Ion Grămadă, într'o linie de legătură care va rămâne și se deslușește acum și mai bine: Mihail Eminescu și N. Iorga, cu o trăsătură de unire: A. D. Xenopol (V. *Studii și documente*, mai ales vol. IV, 1934).

Intre 1912 și 1914, Grămadă pare a se fi ocupat, exclusiv, în afară de îndatoririle sale profesionale, destul de grele, dela „*Românul*“, — cu Mihail Eminescu, în „admirația și cultul“ căruia scrie o amănunțită contribuție la biografia marelui poet, despre

www.dacoromanica.ro

Parastasul aranjat la mormântul eroului I. Grămadă din ~~Suceava~~ de promoția lui de bacalaureat 1906 la 18 Octombrie 1936

care așa de cald vorbise și în monografia sa despre „România Jună“. A apărut pe larg în „*Mitteilungen*“ ale Institutului român dela Viena, condus de marele romanist Meyer=Lübke și, separat, la Heidelberg, în 1914 ; un capitol și în „*Convorbirile Literare*“ din 1913.

Doctor în litere la Viena în 1913, în toamnă profesor de liceu la Cernăuți, în 1914 e și redactor la „*Viața Nouă*“ a partidului național român din Bucovina, până la declararea războiului mondial, când se refugiază în țară. Luptător cu condeii la Arad, la Cernăuți și de aici înainte la București, Ion Grămadă era acum un spirit deplin format, cu o învățătură sigură, o experiență excepțional de bogată, care-l face să vadă clar și bine lucrurile, cu o voiciume impetuoasă, care-l mână tot mai departe, pentru lucruri cât mai de seamă. Cu multă dreptate spune biograful său : „Cine citește articolele politice ale lui Grămadă rămâne uimit de pătrunderea cu care sunt scrise și de seninătatea cu care Grămadă vedea lucrurile. În Ardeal lupta contra Ungurilor, în Bucovina contra Rutenilor, în Basarabia contra Rușilor, în Vechiul Regat contra Evreilor. „Nu ne putem ridica, aripile noastre au fost arse de soarele culturii germane. Sufletul ni l-au răpit Nemții, averea ne-au furat-o Evreii, numărul ni l-au micșorat Rutenii. Suntem mutilați ca frânturile unei râme care se mișcă, dă o aparență de viață, de fapt suntem morți de mult. O infuziune de sânge se impune în mod imperios, e lipsă să deschidem fereasta, să între aier proaspăt, să ne mișcăm, să vedem lumea“. Acest „aier proaspăt“ ne putea veni din afară, dela frații din Vechiul Regat, iar dinlăuntru dela pătura largă țărăneasă“. (Const. Loghin, *O. c.* pag. XIII—XIV, citatul din mijloc cu comparația crudă e de Grămadă).

Așa l-am reintâlnit și eu, odată în 1915—16, la București, era profesor la Mănăstirea Dealului, în veșnică agitație de ce va fi și cum trebuie să fie — eram în tulburea perioadă a neutralității, la mizeriile și gunoaiile căreia privea cu groază, însuflețit totuși de o puternică speranță că se va isprăvi cu bine, — mai târziu — după declararea războiului nostru, pentru mai multe luni, ca elevi ai Școlii militare din Botoșani, aici și mai însuflețit, că totul se va alege după dreptate, și pușini camarazi am cunoscut de vârstă noastră care să fi fost mai voioși și neobosiți la cele mai grele ostenele de pregătire militară, ce-i drept, un joc și o nimică față de nenorocirile ce se strângeau ca un ștreang ca să zugrume și ce

mai rămăsese dintr'o țară întreagă. Stăpânit și sigur pe sine ca cine știe ce ostaș încercat, el revenia pururea cu nelipsitul lui humor, așa de natural la dânsul și așa de românesc, drept ca o lumânare în fața datoriei, ambițios a și-o face printre cei dintâi. Ce izvor de mângâiere și rezistență va fi fost pentru dânsul în ceasurile lui intime, de a întâlni, cum s'a și întâmplat, doi ochi strălucitori de frumoși, deși poate nu așa de umbroși și adânci și nici așa de credincioși ca aceia ai fetelor din țara Putnii lui ! Și ce vesel și încântător la vorbe, la sfat și la glume era la modestele dar neuitatele noastre mese, din familia Țenescu, nume care-i aducea aminte pe celalalt geniu muzical mai vechiu al României, din vremuri încă așa de departe de Unire, Ciprian Porumbescu ?

Povestise Grămadă, într'un loc — cu mulți ani în urmă — o scenă foarte concludentă pentru ce suflet avea, încă dela 19 ani, și a rămas aproape același până la sfârșit. Sunt clipe din viața de lângă Magenta, a unui batalion, chipurile ardelean, în preajma unor lupte. Giovannina, fata frumoasă a gazdei italiene, bătrânul Signor Vacano, despre care s'a vorbit și mai sus, cânta frașilor „italieni“ — așa-i socotea după limbă bătrânul pe musafirii săi —, un cântec vechiu italian :

„*Non son rose senza spine*“
(Nu=s trandafiri, fără' de spini)

„O melodie moale, povestea Grămadă, ce=ți răpește mințile și cuvinte îndrăznețe, pline de patimă. Toți încremenirăm cu paharele'n mâni : era vorba de bucuriile lumești, cari trebuie să aibă odată capăt ; de iubirea nevinovată, fermecătoare, după care vine uitarea ce s'așterne ca o pulbere peste toate și ne gândeam la noi, cum am fost smulși din mijlocul frașilor și surorilor, din mijlocul tuturor celor ce ni=s dragi, și=am plecat în războiu să ni putrezească trupurile în țări străine, departe de căminul părintesc. Și la urma fiecărei strofe se repește refrenul : „Non son rose senza spine“ — abia șoptit ca în suspine. Printre frunze pătrunde luna liniștită, maiestoașă. Câteva sdrângăniri ușoare, apoi tăcere. Am ciocnit cu toții paharele într'un sunet scurt, ascuțit și le=am desertat dintr'o dată, căci inimile tuturor erau îndurerate“.

„Căpitanul Pavel se sculă în picioare și finu următorul toast : „Camarazilor ! Simțesc par'că n'am să mă întorc acasă, dar voi

să-mi salutați iubita din parte-mi, voi știți care. Și . . . și . . . așa-i viața : *non son rose senza spine*. Să vă trăiască iubitele voastre, puilor !“ (I. Grămadă, *Scrieri literare*, pag. 36—7).

Tânărul autor de atunci va fi după atâția ani el însuși ostaș și comandant de mică unitate, dar nu va lupta pentru o cauză străină, ci pentru apărarea ultimului petec ce mai rămăsese liber din țara sa. Cu două zile înainte de a cădea la Cireșoaia, ceea ce s'a întâmplat la 27 August 1917, el va scrie unui camarad și prieten de care se legase în împrejurări puțin obicinuite din viața sa și a generației noastre, rândurile ce urmează la sfârșitul acestei expuneri de duioasă aducere aminte, în preajma îndeplinirii a douăzeci de ani aproape de când s'au întâmplat acestea.

E o „carte din bătaie“ sau „o carte din cătane“, cum cu precocitate intuiește de artă știa el de mult că scriu ostașii tuturor războaielor și ce gândesc și ce simt, cu dorul după ce au lăsat în urmă. Nici el nu putea fi altfel. Stând însă în fața dușmanului, la hotarul însângerat și greu amenințat al ultimei fărâme de țară liberă pe care venise s'o ajute și el la grea cumpănă, amintiri ale trecutului, ochi ce l-au uitat sau alții ce-l urmăreau de îndeparte . . . toate se vor topi, două zile mai târziu, când, în ceasul din urmă al datoriei, uitând toate și chiar ce scrisese însuși, el nici nu se va plânge de tristul său noroc de a muri așa de tânăr, ba chiar nici la biata sa mamă nu se va gândi — ca altul dintre eroii scrisului său de tinerețe, ci va păși în fruntea alor săi, strigând, după mărturia celor ce erau aproape și l-au văzut în clipele su-preme : „Înainte, tot înainte !“.

Și dacă ascultăm puțin, ca un ecou răsună par'că, pentru tinerețea de astăzi și datoriiile ei — aceleași și altele — față de noua țară cucerită cu atâtea jertfe, știute și neștiute. E ecoul ultimului strigăt al scriitorului, profesorului și ostașului Ion Grămadă : „Înainte, tot înainte !“.

A N E X Ă

Tg. Trotuș, 25 Aug. 1917

„Să trăiești D=le sublocotenent“,

„Elevul plot. Grămadă Ion din R 8 vân. Vă trimite prin ca=maradul Dv. și al său, d=l sublocot. Teodorescu, salutări res=pectuoase“.

„Dragă luncule“,

„Aud că ești la centrul de instrucție al Armatei I=a, că „ești sănătos tun și tragi din lulea tutun *). Mă bucură toate aceste „și m=ași bucura și mai mult, dacă ași auzi că ești cu Mihai „Viteazul de gât. Mitică ne=a luat-o înainte, căci după cum văd „din „Neamul Românesc“ — „viteazul profesor și scriitor buco=vinean“ a fost decorat de M. S. Regele, probabil cu „Coroana „României“, iar acu(m) se află rănit înapoia frontului dela Mă=rașești. Dela el am primit o singură scrisoare.

„Eu sunt încă elev, deși=s propus pentru avansare, ca și tine,

*) Intr'o carte poștală de campanie, cu data poștei din 13 Iunie 1917, carte poștală pe care am găsit-o în ultimul moment, când expunerea de față era la tipar, Ion Grămadă îmi scria, tot în felul ultimei lui scrisori aici de față și a firii lui de totdeauna, aprige și sentimentale, pare=că n'ar fi fost el, ci eroul vreuncea din schițele lui de tinerețe, întru atât a rămas tânăr până la sfârșit : „Eu o duc bine cu instrucția recruților, cari formează o tabără deosebită, „în care fac exerciții toți recruții diviziei a 8-a. Suntem la câțiva km de „front. Pe ziua de 1 Mai am fost eu, Mitică și Micuțariu, împreună cu „alți 25 Bucovineni recunoscuți cetățeni români. Dar neaflând știrea decât „foarte târziu, n'am putut fi recomandat pentru avansare. Tu ești subloco=tenent? Scrie-mi cum o duci pe acolo. Noi locuim în mijlocul unei pă=„duri de toată frumusețea și ducem o viață de tabără ceea ce-i cu totul „nou pentru mine. Numai din când în când mă apucă dorul de spirikism „și atunci pun lăutarii să-mi cânte cântecele ei. Atâta mângâiere am și „eu. De altfel sufletul mi='i trist, căci rivalul meu, căpit. B., petrece în Bo=toșani. Al tău Elev=plot. Ion Grămadă Detaș. de recruți ai Div. 8-a, „Reg. 8 vân.“.

„pe ziua de 1 Iunie. De altfel toți elevii din acest Reg. au fost pro-
„puși abia pe la 10 Iulie, *ultimii din toată armata română*“.

„Reg. nostru n'a prea luat parte la luptă. A fost numai 10
„zile pe poziție, restul, dela ofensivă încoace am fost mereu în
„rezervă. Pierderi = 20 de morți și răniți. Acu(m), azi ori mâne,
„plecăm la Oituz, intrăm serios în foc. Am de gând să nu mă
„întorc decât cu Mihai Viteazul, să crape Mitică de ciudă, după
„cum crăpa din pricina ghetelor mele galbene. Până acum am
condus o recunoaștere de patrule pe Măgura Cașinului, cel mai
îndrăcit punct de pe acest front. A fost bine“.

„A fost pe aici Conu Alecu C. cu automobilul. Auzise
„c'am murit și s'a interesat la reg. de mine. Când a văzut colo-
„nelul *cine* se interesează de mine, mi=a trimis trăsura lui să=i
„ies înainte (!!!). Conu Alecu m'a luat apoi la el la moșie lângă
„Bacău, unde era cucoana și băiatul, subloc. în cavalerie, care a
„luptat foarte brav pe frotul dela Oituz“.

„Am dormit și mâncat bine, cum nu s'a mai întâmplat dela
„petrecerea cu Spirikismul încoace. Apropos! Știi că n'am primit
„un șir dela ea? Și ce mai dragoste a fost între noi... Of, măi
„Iancule! M'a uitat. Dar pentru aceea nu m'a uitat fata genera-
„lului. Mi=a scris mereu, deadreptul și prin verișorul ei (fostul
„meu elev), iar prin Madam... mi=a trimis o iconiță ce=0 purta
„ea la gât, ca să mă apere de primejdii... Ce zici Iancule? Acu
e la Petrograd. Verișorul ei îmi spunea că a prins cârlig de...
„subsemnatul“.

... „Lacrișeanu e la aviație în Botoșani... Te salută I. Gîră-
„madă Reg. 8 vîn. Div. 8 Armata II“.

„D=lui Sublocotenent I. A“.

„Rg. 53 Inf. Centrul de Instrucție al Armatei I=a“.

